A Castrum Bene Egyesület folyóirata

CASTRUM 22.

2019/1-2

Castrum

A Castrum Bene Egyesület folyóirata

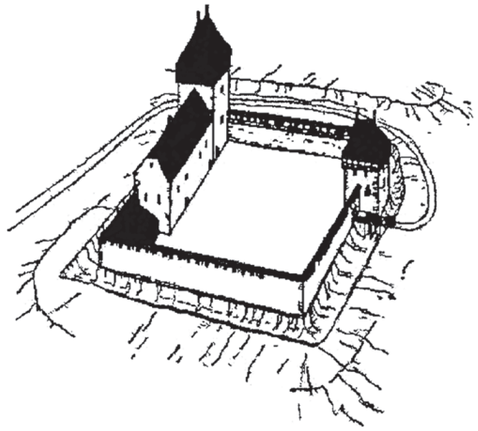

A tartalomból:

VÁRKUTATÁS HORVÁTORSZÁGBAN

ZALAI VÁRAK KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI

GILLICH OLIVÉR
A tatai vár építéstörténete

Castrum-borito-2019-12mm-gerinc.indd 1 2019. 04. 24. 0:34:39

CASTRUM

A Castrum Bene Egyesület folyóirata

22. szám

castrum-2019.indd 1 2019. 04. 24. 10:58:14

CASTRUM

A Castrum Bene Egyesület folyóirata

22. szám

Budapest, 2019

castrum-2019.indd 3 2019. 04. 24. 10:58:14

E számunk munkatársai

Bilkei Irén ny. főlevéltáros, Zalagerszeg, Feld István régész, Budapest, Fülöp András régész, Magyar Építészeti Múzeum-Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Gál Viktor régész, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Gillich Olivér régészhallgató, MA ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Janeš, Andrej régész, Hrvatski restauratorski zavod, Zágráb, Kanász Viktor történész, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest, Kovács Gyöngyi régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest, Mag Hella régész-művészettörténész, Tragor Ignác Múzeum, Vác, Miskolczi Melinda régész, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Pánya István földrajzkutató, osztályvezető, Katona József Múzeum, Kecskemét, Pisk, Silvija történész, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski Fakultet, Zágráb, Rosta Szabolcs régész, múzeumigazgató, Katona József Múzeum, Kecskemét, Takács Ágoston régész, Budapesti Történeti Múzeum, Terei György régész, Budapesti Történeti Múzeum, Tkalčec, Tatjana régész, Institut za arheologiju, Zágráb, Vándor László régész, ny. múzeumigazgató, Zalaegerszeg, Végh Ferenc történész, PTE BTK Középkori és Kora újkori Történeti Tanszék, Pécs

A horvát nyelvű tanulmányokat fordította: Kurunczi Mónika

Szerkesztette
Feld István

A szerkesztő munkatársa
Nagy Szabolcs Balázs

Technikai szerkesztő
ICETEAM DESIGN KFT.

Koordinátor
Terei György

Folyóiratunk e száma a Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány
támogatásával jelent meg

ISSN 1787-1093

kiadja
Castrum Bene Egyesület
www.castrumbene.hu

KANÁSZ VIKTOR

KANIZSA 1601-ES OSTROMÁNAK ITÁLIAI FORRÁSAIRÓL ÉS EMLÉKEIRŐL[1]

A kora újkori Magyar Királyság (had)történetírásában, s különösen a tizenötéves háború taglalása kapcsán Kanizsa 1600. évi oszmán ostromát általános ismertség övezi. Mindezen nem is csodálkozhatunk, mert – elsősorban Szigetvár 1566. évi eleste után – Kanizsa a Dráva és a Balaton közti végvárvonal legfontosabb erődítményeként nemcsak a mögöttes nyugat-magyarországi területeket, hanem a Habsburgok örökös tartományának számító Stájerországot is védte. Éppen ezért az oszmán hadvezetés már régóta tervezte Kanizsa elfoglalását. Miután 1600-ban sikerült az erődöt bevenni, vilajet-székhellyé tették, s felújítására, átépítésére igen komoly összegeket költöttek, védelmére pedig jelentős katonaságot rendeltek. Többek közt e rendelkezéseknek köszönhető, hogy 1664-ben Zrínyi Miklós sem tudta visszafoglalni a várat, és kilencvenévnyi oszmán uralom után csak 1690-ben tűnt el a török félhold a vár fokáról.

Az 1600-as és az 1664-es hadi eseményekhez képest ugyanakkor a vár 1601. évi ostroma erősen alulreprezentált a történeti köztudatban és a tudományos munkákban is. Pedig a meglehetősen rosszul szervezett ostrom menetének dokumentálására, a hadi események és azok mozgatórugóinak feltárására kivételes lehetőség nyílik, ugyanis a császári és királyi katonaság, az oszmánok, valamint a harcokban részvevő itáliai hadak révén is jelentős mennyiségű és felettébb változatos iratanyag maradt fenn, mindezt pedig kiegészítik különböző képzőművészeti alkotások is. E már kiadott és még kiadatlan források összessége pedig megfelelő lehetőséget nyújt nem csak a hadmozdulatok pontos rekonstruálására, hanem az ostrom kortársak általi megítélésének, jelentőségének bemutatására is. Bár e dokumentumok Európa-szerte fellelhetőek, többségük Itáliában található. Jelen írásomban – a teljesség igénye nélkül – eme itáliai források és emlékek jellegzetességeit, sokszínűségét, használhatóságát kívánom röviden bemutatni, valamint néhány konkrét példával illusztrálni.

A forrásokról

Bár az oszmán katonai vezetés már régóta tervezte megszerzését, 1600-ban mégis Európa-szerte megdöbbenést keltett a Georg von Paradeiser által védett Kanizsa

1 Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban az MTA TKI és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-I-PTE-305. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával a szerzőnek a Castrum Bene Egyesület 2018. május 14-i egervári konferenciáján elhangzott előadása alapján. Ezúton köszönöm Tusor Péternek, Kruppa Tamásnak és Szovák Mártonnak az értékes észrevételeiket!

elfoglalása.[2] A hír hallatán szinte azonnal felmerült a kulcsfontosságú vár visszafoglalásának terve, és – mivel a terv mögött komoly politikai és diplomáciai támogatás állt – már a következő évben egy nemzetközi hadsereg indult el Kanizsára. A Habsburg Ferdinánd főherceg által vezetett sereget magyar, horvát, belső-ausztriai és itáliai katonák, illetve spanyol pénzen fogadott csapatok alkották. Bár a katonaság biztos volt a győzelemben, a korai tél, s az ezzel járó igen rossz időjárás, a hadsereg-vezetés hibái, valamint a vezérek közti ellentétek miatt hamarosan a keresztény csapatok hatalmas vereséget szenvedtek.[3]

Az ostrom kapcsán szerencsés helyzetben vannak a kutatók, ugyanis, mint említettük, keresztény és török részről is gazdag levéltári és elbeszélő forrásbázis áll a rendelkezésükre. Nem csak Magyarországon, hanem szerte Európában, sőt az Oszmán Birodalomban is megemlékeztek a Kanizsa falai alatt történtekről. Magyarországon elsősorban Illésházy István[4] és Istvánffy Miklós[5] írt az eseményekről. A Kárpát-medencén kívül is Angliától Itáliáig több külföldi elbeszélő forrást találunk, például Martinus Zeiler,[6] Giovanni Marco Isolano,[7] John Smith,[8] Hyeronimus Ortelius,[9] Federico Follino,[10] Giovanni Nicolò *Doglioni* munkáit,[11] de ide sorolhatjuk a Fugger Zeitungok bizonyos darabjait is.[12]

2 A 16. század utolsó évtizedeinek egyre romló állapotáról: Szakály Ferenc: *Kanizsa és uradalma a vár török kézre jutása előtt*. Zalai Múzeum 4. (1992) 21–28., Kerecsényi Edit: *A Kanizsa környéki végházak helyzete a vár 1594-96 közötti protokollumai* tükrében. Zalai Múzeum 4. (1992) 29–34. Kerecsényi Edit: *Kanizsa és környéke helyzete 1594-97 között Haym Kristóf várkapitány és a bécsi udvar levelezése tükrében*. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. (szerk. Szita László) Pécs, 1993. 251–274., Vándor László: *Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig*. In: Nagykanizsa városi monográfia. I. Nagykanizsa, 1994. 215–424. 319–330., Turbuly Éva: *Kanizsa a Zala megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben (1567–1601)*. Zalai Múzeum 7. (1997) 31–35. 31–34., Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság". Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Budapest, 2014., Kanász Viktor: *Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán*. In: Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. (szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László) Veszprém, 2018. 125–153. 138–145.

3 Az ostrom pontos menetét jelen írásomban nincs lehetőségem bemutatni, ld. Vándor László: *Kanizsa* története… i. m. 330–335., Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború*. Szeged, 2000. 309–325., Bagi Zoltán Péter: *Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma*. Aetas, 28 (2013) 1. 5–30. Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról*. In: Vestigia II. Magyar források Itáliából. (szerk. Domokos György–Kuffart Hajnalka–Szovák Márton) Piliscsaba, 2018. 143–172. Az 1601. év magyarországi hadieseményeiről legújabban: Bagi Zoltán Péter: *„Én alig voltam erősb és rettenetesb harczon es viadalon, mint ez vala."A keresztény és oszmán fősereg harca 1601-ben*. Iszkaszentgyörgy, 2016.

4 Illésházy István: *Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603*. (szerk. Kazinczy Gábor) Pest, 1863. 85-86.

5 Istvánffy Miklós: *Istvánffy Miklós Magyarok dolgariól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. III. (sar. Benits Péter) Budapest, 2009. 37–378.

6 Zeiler, Martinus: *A magyar királyság leírása*. (szerk. Kollega Tarsoly István, ford. Glósz József és Élesztős László) Szekszárd, 1997. 49.

7 Benda Kálmán: *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602*. Hadtörténelmi Közlemények 76 (1983) 4. 651–681.

8 Az angolszász területeken hamar híressé váló szerző szintén kiemelte a rendkívül viharos és hideg időt és a havazást. Smith, John: *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith in Europe, Asia, Affrica and America, from Domini 1593 to 1629*. London, 1630. 379–381., Smith, John: *John Smith kapitány utazásai és cselekedetei. 1580-1631*. (sar. C. Cutean Éva) Bukarest, 1980. 55–56.

9 Ortelius, Hyeronimus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. 502–527.

10 Burattelli, Claudia: *L'intermezzo mancato: Federico Follino e l'assedio di Canissa,* Medioevo e Rinascimento 6. (1992) 3. 133–150.

11 Doglioni, Giovanni Nicolò: C*ompendio historico universale*. Venetia, 1622. 909–911.

12 Ld. a Die Fuggerzeitungen-projekt honlapját. (https://fuggerzeitungen.univie.ac.at/, letöltés: 2019. február 8.)

A török történetírók is fontosnak tartották a maguk módján interpretálni a történteket, egy részletes anonim krónika mellett a Kjátib Cselebi és Pecsevi Ibrahim is részletesen ír az ostromról,[13] sőt az oszmán források köre is tovább bővíthető, s feldolgozásuknak 2017-ben egy egész kötetet szentelt Claire Norton.[14]

Külön forráscsoportot jelentenek a korszakban nagy népszerűségnek örvendő metszetek. Annak ellenére, hogy csak a 17. század elejétől találkozunk Kanizsát ábrázoló látképekkel, magyar vonatkozásban Kanizsa – több mint 120 eddig ismert metszetével – egyike volt a korszakban legtöbbet ábrázolt településnek. Ezek közül több jelentős látkép – pl. Dominicus Custos és Alexander Mair munkái – ábrázolja a vár 1601. évi ostromát. Több olasz metszet elkészültéről is tudunk, ezek között találunk igényesebb (pl. Giovanni Orlandi és Donato Rasciotti kiadásában), és kevésbé jól kivitelezett alkotásokat (pl. Giacomo Franco metszete).[15] E metszetek forrásértéke nagyon eltérő, ám kutatásuk nem várt eredményeket is hozott.[16]

Az itáliai katonaság jelentős létszámú jelenlétének következtében az olasz közgyűjtemények nagymennyiségű és igen változatos forrással rendelkeznek a tizenöt éves háború eseményeiről, s azon belül is Kanizsa ostromáról. A forrásokat földrajzilag két nagy csoportra oszthatjuk, egyik részük a vatikáni és római közgyűjteményekben lelhető fel, s elsősorban a Szentszékhez köthető, másik részüket pedig az észak-itáliai, elsősorban a mantovai közgyűjtemények őrzik.

VIII. Kelemen pápa serege Kanizsa falai alatt

A barokk pápaság szempontjából ideológiailag és Itália védelmét tekintve is különösen fontos volt a magyar hadszíntér. VIII. Kelemen (Ippolito Aldobrandini) pápa (1592–1605) két magyarországi hadjárat után 1601-ben ismét unokaöccsét, Gianfrancesco Aldobrandinit küldte hadvezérként a Kárpát-medencébe, és e sereg Kanizsa ellen indult. Ennek kapcsán jelentős számú levéltári anyag maradt fenn az Örök Város közgyűjteményeiben, amely részben már régóta ismert a kutatók számára.

13 Vámbéry Ármin: *Kanizsa (1600—1601)*. Századok 1887, 716–726, 789–826., Sudár Balázs: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel*. Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006) 4. 1025–1058.

14 Norton, Claire: *Plural pasts. Power, identity and the Ottoman sieges of Nagykanizsa Castle*. Abingdon–Oxon–New York, 2017. A német források felhasználásáról ld. Stauffer, Albrecht: *Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VII. (1886) 265–313., Krenn, Peter: *Die gescheiterte Rückeroberung von Kanischa 1601 und ihre Auswirkungen auf das Landeszeughaus in Graz*. In: Népek a Mura mentén. Völker an der Mur. Ljudi uz Muru. Ljudje ob Muri. (szerk. H. Simon Katalin) Zalaegerszeg, 1998. 197–202., Toifl, Leopold: *Zur Invalidenversorgung in alter Zeit*. In: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 49. (1999) 253–260., Bagi Zoltán Péter: *Egy kudarc okai… i. m.*

15 Cennerné Wilhelmb Gizella: *A kanizsai vár metszetábrázolásainak típusai*. In: A nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1919–1969. (szerk. H. Kerecsényi Edit) Nagykanizsa, 1972. 69–83. 71–73., Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I. A mai Magyarország*. Budapest, 2006. 17, 92; 140–148. tábla.

16 Jó példa erre a kanizsai középkori ferences kolostor lokalizálása: Vándor László: Újabb adatok a középkori Kanizsa mezőváros topográfiájához. Zalai Múzeum 23 (2017) 16–184. Itt kell megjegyezni, hogy a vár 1601-es ostromáról fennmaradt egy igen különleges magyarországi ábrázolás is: Hans Rudolf Millernek Nádasdy Ferenc megbízásából 1653-ban készült falfestménye a sárvári vár dísztermében. Erről ld. Galavics Géza: *A sárvári vár török–magyar csataképei 1653-ból*. In: Sárvár története. (szerk. Söptei István) Sárvár, 2000. 451–469. 453–455.

A pápai hadsereghez, s Aldobrandinihez kapcsolódó források felhasználásával 1939–1940-ben Banfi Florio adott közre Aldobrandini három magyarországi hadjáratáról egy több közleményből álló összefoglalót, mely Kanizsa 1601-es ostromának ismertetésével zárul.[17] A Kanizsa alatt harcoló pápai hadsereg történetéhez további fontos forrásokat nyújt Giacomo Serra apostoli hadbiztosnak a Vatikáni Titkos Levéltárban található jelentéseit 1980-ban kiadó Filippo Brancucci. E munka érdekessége, hogy eddig szinte teljesen elkerülte a magyar kutatók figyelmét. 2018-ban jelent meg Giampiero Brunelli kötete, amely a pápai hadseregek részvételét, ezen belül pedig Gianfrancesco Aldobrandini három magyarországi hadjáratát tárgyalja a tizenötéves háborúban, részletesen szólva a pápai sereg összetételéről, felépítéséről és magyarországi tevékenységéről, külön fejezetben emlékezve meg Kanizsa ostromáról is.[18]

Az Örök Városban található, Kanizsával kapcsolatos építészeti, képzőművészeti emlékek is javarészt a pápa hadvezéréhez köthetők, noha Aldobrandini nem ért el Kanizsához, ugyanis szeptember elején, Varasdon megbetegedett. Az állapota nem javult, 14-én felvette az utolsó kenetet, ekkor tudata már zavart volt, és 17-én elhalálozott.[19] A pápa csak később értesült unokaöccse állapotáról, és szeptember 24-én így írt: "*Szívünket éles fájdalom nyila szegezte át unokaöcsénk reménytelen állapotának hírére [...], de megnyugszunk abban, amit az Úr rendel, és ha őt magához vennie tetszik, irgalmasságába ajánljuk lelkét.*"[20] Testét bebalzsamozva Rómába küldték, ahol már szeptember 26-án tudtak a haláláról.[21]

VIII. Kelemen a pápai hadsereg rossz állapotáról is értesült, s október 13-án Ferdinánd főhercegnek a következő sorokat írta: "*Noha mi is az emberi gyarlóságok osztályrészesei lévén, az emberi fájdalmat mélyen átérezzük, még sokkal inkább megrendítenek minket azok, amik a közüggyel függnek össze; mélyebben hat szívünkbe az, amit nagy megütközésünkre hallanunk kellett, hogy a tetemes költséggel szervezett, meleg szeretettel küldött seregünk súlyos alkalmatlanságokat szenved, hogy vele Te és embereid semmit sem gondoltok, azt elhanyagoljátok, katonáinkat, mintha a legidegenebbek volnának, megvetitek* és *semmibe sem veszitek, úgyannyira, hogy azok még az életük fönntartására legszükségesebb élelmi cikkeket is nélkülözik, sőt embertelen bánásmódban részesülnek.*"[22]

17 Banfi Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. Harmadik és befejező közlemény*. Hadtörténelmi Közlemények 41 (1940) 143–56.

18 Brunelli, Giampiero: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*. Roma, 2018. Kanizsáról: 136–145. Legújabban: Kruppa Tamás: *Gianfrancesco Aldobrandini* pápai generális meghiúsult erdélyi hadivállalata 1595–1596-ban. Hadtörténeti Közlemények 131. (2018) [megjelenés alatt]. A pápai hadseregek magyarországi működésének eddig ismert forrásait nagyszerűen kiegészíti majd Gianfrancesco Aldobrandini levelezésének kiadása, amely Kruppa Tamás jóvoltából a közeljövőben lát napvilágot.

19 Borsoi, Maria Barbara Guerrieri: *Il palazzo Aldobrandini, già Parisani, al Pozzo delle Cornacchie e gli affreschi di Pietro Veri*. Bollettino d'Arte 92. (2007) 141. 89–98. 89.

20 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel, A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól fölszabaditásáig, 1526–1689*. III. Budapest, 1903. 258.

21 Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 151. A szeptember 26-i konzisztoriális aktából kiderül, hogy amikor a pápa megtudta unokaöccse súlyos betegségét, méltatta szerény életvitelét, s a biztos halálhír megérkezéséig arra kérte a bíborosokat, hogy ne nyilvánítsák részvétüket. *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. (szerk. Tusor Péter–Nemes Gábor) Budapest–Róma, 2011. 239. A hír a törökhöz is eljutott, bár eléggé elferdítve. Erre jó példa a névtelen oszmán krónikás leírása: *„Azon túl, hogy Allah kegyelméből 12 ezer hitetlen pusztult el, még a római pápa testvérét is puskalövés érte, és meghalt."* Sudár Balázs: *Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel… i. m.* 1045.

22 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései… i. m.* 258.

Ám a hadjárat végeredményén a pápa levele sem tudott már változtatni, s december 14-én már Rómában is tudtak a csúfos vereségről.[23]

1602 január 3-án ért a holttest Rómába. Pietro Aldobrandini processzióval várta a menetet a Piazza del Popolo-nál, majd a későbbiekben a város több templomában is gyászszertartásokat tartottak.[24] Rómában nagy ünnepségek közepette a teljes bíborosi kollégium részvételével díszes körülmények között temették el, s a korábbi hadvezérekhez, így Marcantonio Colonnahoz (†1584) és Alessandro Farnesehez (†1592) hasonlóan ő is díszes sírt kapott a Capitoliumon álló Santa Maria in *Ara Coeli* templom San Francesco Solano kápolnájában.[25] Az elhunytat dicsőítő felirat megemlékezik Kanizsa ostromáról is.[26]

Aldobrandini jelentőségét jól mutatja, hogy a Capitolium túloldalán, a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében (Sala dei Capitani) 1602-ben felállították a hadvezér egészalakos, egy ókori római hadvezért mintázó szobrát.[27] Krátky István kanizsai polgármester az 1930-as években szerette volna újra felépíttetni a kanizsai vár Salm-bástyáját, s körülötte létrehozni „a kanizsai hősök ligetét". Itt a capitoliumi Aldobrandini-szobor másolatát is szerették volna felállítani, ám a kezdeményezés végül nem valósult meg.[28]

Szintén az Ara Coeli templom adott helyet egy másik Kanizsa alatt harcoló római sírjának. A San Girolamo kápolnában található Flaminio Delfini sírköve, aki a pápa katonájaként részt vett Aldobrandini mindhárom magyarországi hadjáratában, így Kanizsa ostromában is, ahol a pápai csapatok parancsnokaként harcolt. 1605-ben Delfini az arcképét ábrázoló festménnyel díszített emléktáblát kapott Aldobrandini szobra mellett a Sala dei Capitani falán.[29]

Rómában nem csak a pápa figyelt a Dunántúl hadi eseményeiről érkező hírekre és unokaöccse sorsára. Jó példa erre a jezsuiták esete. Claudio Acquaviva rendfőnököt rendszeresen értesítették a magyarországi hadmozdulatokról, s így Kanizsa ostromának eseményeiről is. 1601. október 28-án Székesfehérvárról küldött levelet Ferdinand Alber a rendfőnöknek Rómába, amelyben többek közt arról ír, hogy amennyiben szükséges, Mercour fővezér a

23 *Consistorialia Documenta Pontificia… i. m. 240.*

24 Schraven, Minou: *Festive Funerals in Early Modern Italy. The Art and Culture of Conspicuous Commemoration*. Farnham, 2014. 230–231.

25 Aikin, Roger: *Christian Soldiers in the Sala dei Capitani*. Sixteenth Century Journal 16. (1985) 2. 206–228. 220–221. (A szerző tévesen 1595-re – Esztergom ostromának évére – datálja a nepos halálát.) Lavin, Irving: *The Art of Gianlorenzo Bernini*. I. London, 2007. 470. 472. A család temetkezési szokásairól: Salvagni, Isabella: *Il destino manifesto: gli Aldobrandini di Clemente VIII e la Minerva*. Roma, 2017. A korabeli világi neposok szerepéről ld. Tusor Péter: *A barokk pápaság*. Budapest, 2004. 123–135.

26 „…FELICIT[ER]R OBITA HVNGARIA CROATIAQVE TVRCARVM E FAVCIBVS HAVD SEMEL EREPTA EXPVGNATO STRIGONIO PAPPA ET VICEGRADO RECEPTIS DEMVM IN OBSIDIONE CANISSAE PARI CUM PIEATATIS AC FORTITVDINIS LAVDE VITA FVNCTO AN. D. MDCII…"

27 Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában, magyarok emlékei Rómából*. Budapestini, 2010. 49. Sárközynél tévesen azt olvashatjuk, hogy Aldobrandini 1602-ben, az ostrom után halt meg Varasdon. A kép alatti felirat: „Flaminio Delphinio / militaribus et imperatoriis artibus / magisterio equitum ductu exercituum / rebus praeclare gestis domi forisque / clarissimo / post.funus.publico aere luctuque / celebratum / S.P.Q.R./ civi optimo / MDCV" Pietrangeli, Carlo: *La sala dei Capitani*. Capitolium 37. (1962) 640–648. 644–645.

28 Zalai Közlöny 79. (1936) 210. 3. (1936. szeptember 15.); 76. (1936) 224. 2. (1936. október 1.)

29 Aikin, Roger: *Christian Soldiers in the Sala dei Capitani… i. m.* 220., Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája… i. m.* 49.

Kanizsánál állomásozó sereg megsegítésére siet majd.[30] Ugyanő november 16-án Bécsből *már arról értesítette* Acquavivát, hogy e hónapban Mátyás főherceg Ferdinánd herceg megsegítésére 5-6000 katonát küldött Kanizsára.[31] *Tíz nappal később már* Bartholomeus Viller írt Grazból a rendfőnöknek, amelyben részletesen beszámol az ostrom során elkövetett hibákról: a parancsnokok rivalizálásáról, a főherceg kapkodásáról, a pápai zsoldosok panaszkodásáról, és az ellenség kis számának ellenére a keresztény táborban tapasztalható hatalmas fejetlenségről. Külön kiemelte, hogy e problémákat tetézte a rengeteg esőzés és havazás, valamint a fogcsikorgató hideg.[32] A sikertelen ostrom híre hamar eljutott Rómába: Acquaviva rendfőnök december 15-én Villernek küldött válaszában már arról írt, hogy fájdalommal értesült az ostrom sikertelenségéről, miséket mondott és imádkozik Ferdinánd főherceg sikereiért.[33] Hasonlóan írt december 22-én Ferdinand Albernek Bécsbe.[34]

A jezsuita rendfőnökön kívül a bíborosok is jól értesültek voltak. Jól mutatja ezt az Archivio di Stato di Modena gyűjteményében őrzött tizennégy olasz nyelvű levél.[35] Ezekben Ercole Torbidi Alessandro d'Este bíborost tudósítja a Kanizsa visszafoglalására induló pápai segélycsapatok útjáról és küzdelmeiről. Torbidi első fennmaradt levele 1601. július 3-án Ljubljanában kelt, majd 16-án Zágrábból, szeptember 9-én pedig Varasdról írt. A kanizsai táborból először szeptember 14-én küldött jelentést, majd visszatért Varasdra, ám a hónap végén ismét Kanizsa falai alatt találjuk. Utolsó ismert levelét november 10-én írta meg.[36] A jelentések tartalma igen változatos, részletesen írt a pápai hadsereg Kanizsáig tartó útjáról, a katonaság körében uralkodó kezdeti optimizmusról, ám az idő előrehaladtával tanúi lehetünk a kemény harcok, az egyre szörnyűbbé váló időjárás és az Aldobrandini halálát követő, a vezérkar tagjai közötti széthúzás, s az ezekkel járó, folyamatosan növekvő veszteségek és éhezés miatt tapasztalható és folyamatosan erősödő demoralizálódásnak. Külön megemlíti, hogy szeptember 23. előtt már havazott is.[37] A rangviták már Aldobrandini betegsége alatt jelentkeztek, amikor is Flaminio Delfini és Ascanio Sforza előléptetéséről értesült a többi parancsnok. Delfini kinevezése miatt például több ezredes (*colonello)* még a súlyosan beteg Aldobrandini életében visszautasította a saját kinevezését. Az ostrom során a hadvezetés és a katonák vallási ellentétei is felerősödtek, például Torbidi a keresztény tábor problémáiért egyértelműen a főherceg protestáns helytartóját (*mastro*) tette felelőssé.[38]

30 *Jezsuita okmánytár I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok. 1601–1606*. (szerk. Keserű Bálint, sar. Balázs Mihály–Kruppa Tamás–Lázár István Dávid–Lukács László) Szeged, 1995. 67–69.

31 *Jezsuita okmánytár I/1… i. m.* 72.

32 *Jezsuita okmánytár I/1… i. m.* 73–74.

33 *Jezsuita okmánytár I/1… i. m.* 77–78.

34 *Jezsuita okmánytár I/1… i. m.* 78–79.

35 Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 143–172.

36 Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 145. 171.

37 Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 146. 160.

38 A protestánsok pont fordítva látták a helyzetet, és a főherceg gyengeségét az őt segítő jezsuita és kapucinus szerzetesek hibájának vélték. Jól példázza ezt a soproni lutheránus polgárok véleménye. *Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut* Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616). (ed. Kovács József László) Sopron, 1995. 76–77, 139–140. Hasonló módon gondolkodtak az esetről a német és a cseh lutheránusok is. Tarján Bence*: Cseh pamflet Kanizsa 1601. évi ostromáról*. Magyar Sión 45. (2009) 1. 89–98., G. Etényi Nóra: *A »türkenlied«* reneszánszai - A magyar vonatkozású német népénekek típusai és életszerűsége. In: Tudomány és hagyományőrzés. **(**szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás) Eger, 2008. 69–91. 80.

Mantova hercege Kanizsa alatt

A tizenöt éves háború itáliai résztvevői közül Aldobrandini mellett kiemelkedik Vincenzo Gonzaga, aki személyesen háromszor, 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben is sereget vezetett a Magyar Királyság területére. Bár 1595-ben hadseregével egy nappal lekéste Esztergom visszafoglalását, majd két évvel később, Győr ostrománál majdnem oszmán fogságba esett, mindez azonban nem vette el a kedvét attól, hogy 1601-ben a kereszt jelében ismét a törökök ellen induljon, és Kanizsa alatt Ferdinánd főherceg táborában harcoljon. Kanizsai tevékenységéről részben feltáratlan iratanyag maradt fenn a Mantovai Állami Levéltárban. Minderre több mint száz évvel ezelőtt először Vincenzo Errante hívta fel a figyelmet Milánóban megjelent munkájában, melyben tizennyolc, a hadjárathoz kapcsolódó dokumentumot is közölt.[39]

Gonzaga lett az itáliai csapatok vezére, vagyis rangban rögtön Ferdinánd főherceg után állt, ám ez több olasz vezérnek nem tetszett, sőt, a toszkán nagyherceg képviseletében táborba szálló Giovanni Medici nem is volt hajlandó parancsokat elfogadni tőle.[40] Mindez nem zavarta a mantovai uralkodót egyéb komoly, az erdélyi kormányzóságával kapcsolatos tervek dédelgetésében, amelyekről két, 1601. szeptember 15-én, a Kanizsa alatti főhercegi táborban kelt levél ad információkat.[41]

Több mantovai forrás is beszámol a már jól dokumentált, kontroll-forrásokban is gyakran előkerülő különösen rossz időjárásról.[42] Figyelmet érdemel az, hogy Gonzaga herceg a siker érdekében kétségbeesésében nem mindennapi eszközökhöz is nyúlt, s gyakorlatilag biológiai fegyvert igyekezett gyártatni, azaz megpróbálkozott az ellenségnek zsákmányul hagyott élelmiszerek megmérgezésével, például az Ercole Pederocca által készített mérgezett bors („*pevere avvelenato*") felhasználásával.[43] Ezen kívül pedig az álmot es halált hozó lövedékek („*proiettili sonniferi e mortiferi*") felhasználását is megkísérelte, ám mindezek nem jártak sikerrel.[44]

Elkeseredettségét nem csak a már említett problémák okozták, valószínűleg közrejátszott benne folyamatos betegsége is, ugyanis állandó térdfájdalmak kínozták. Már szeptember 6-án testvérének, Annának Kanizsa alól írt levelében lázra és duzzadt térdére ("*solita enfi aggine al ginocchio*") panaszkodott. A betegség nem múlt el: szeptember 29-én Gonzaga bizalmasa, Alessandro Vincenzo értesítette Eleonora de Medicit, hogy a hercegnek a kanizsai sátrában kellett maradni és pihenni a folyamatos térdfájása miatt.[45]

39 Például VIII. Kelemen brévéjét, Gonzaga instrukcióját, valamint Polidoro Ancelli, Alessando Striggio, Federico Follino, Tullo Petrozzani, Ercole Udine és a herceg leveleit. Errante, Vincenzo: *„Forse che sì, forse che no". La terza spedizione del duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco (1601)*. Milano, 1915. 84–104.

40 Kruppa Tamás: *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602-ben. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI-XVII. század fordulóján*. Hadtörténelmi Közlemények 112. (2002) 2. 281–308. 287.

41 Kruppa Tamás: *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére… i. m.* 289. 305–308.

42 Például: *„…folytatjuk ennek az erődítménynek az ostromát, amely igencsak nehéz vállalkozás es a gyakori esőzések ezerszer nehezebbe teszik".* Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai*. In: Vestigia II. Magyar források Itáliából. (szerk. Domokos György–Kuffart Hajnalka–Szovák Márton) Piliscsaba, 2018. 29–39. 35.

43 Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai… i. m.* 35.

44 Finucci, Valeria: *The Prince's Body. Vincenzo Gonzaga and Renaissance Medicine*. Cambridge–London, 2015. 96., Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai… i. m.* 35.

45 Finucci Valeria: *The Prince's Body… i. m.* 97.

Megelégelve a problémákat és a Russwormmal folytatott állandó hatalmi harcait, Gonzaga otthagyta a tábort, és öt hónappal az indulása után december 19-én megérkezett Mantovába. A korai távozás hivatalos magyarázata a fejedelem betegsége volt, ám ebben sokan kételkedtek, pedig mint láthattuk, Gonzaga tényleg fájdalmakban szenvedett.[46] Egy különös művelődéstörténeti forrás is kapcsolódik az ostromhoz. A híres zeneszerző, Claudio Monteverdi 1601. november 28-án Mantovából írt levelet munkaadójának, Gonzaga hercegnek Kanizsára – ami már nem találta ott a herceget –, melyben az udvari karmesteri és templomi karnagyi címért folyamodott.[47]

Az ostromló sereg felbomlása után elindult a bűnbakok keresése. Sokan ezt épp a mantovai hercegben találták meg, aki először hagyta el a tábort. Gonzaga elutasította a vádakat és Ferdinánd főherceget okolta, aki túlságosan is hallgatott a táborban lévő jezsuitákra és Russwormot, akit azzal vádolt meg, hogy a visszavonuláskor két ezüstládáját is ellopta.[48] Még tartott az ostrom, mikor Gonzaga már megbízta Federico Follinót, az udvari előadások és ünnepélyek felügyelőjét a sereg hazatérési ünnepségének előkészítésével.[49] Az ostrom további menete azonban nem adott sok okot az ünnepségre. Ennek ellenére a fejedelem a nyilvánvalóan kudarccal végződő katonai vállalkozását nem hogy megpróbálta volna elhallgatni, hanem a hadjárat eredményeit átértékelve uralkodói reprezentációja szerves részévé tette. Ennek érdekében a korabeli média több lehetőségével is élt: krónikában íratta meg, képekkel ábrázolta, valamint képzőművészeti eszközökkel és ünnepséggel is hirdette katonai erényeit.

Vincenzo Gonzaga 1601-es hadjáratát versben is megénekelték egy korabeli mantovai krónikában, Giovanni Battista Vigilio *A saláta* című művében, melyben a herceg katonáinak szóbeli tanúságait idézi, különösképpen is Ercole Cattaneo elbeszélését.[50] Az ostrom leglátványosabb mantovai emléke mégis a Palazzo Ducale Sala del Labirintóban található faragott, aranyozott famennyezeten ábrázolt labirintus, amelynek közepén a „Talán igen, talán nem" felirat, valamint a következő körirat olvasható: „*Amidőn Vincenzo Gonzaga […] Kanizsa alatt a török ellen harcolt.*"[51] A művet Anton Maria Vianni készítette úgy, hogy a Palazzo di San Sebastianóban már meglévő díszítést hozatta át, frízként hozzátéve a latin feliratot. A korábbi szakirodalom és a helyi köztudat sokáig úgy tartotta, hogy a labirintus arra a börtönre utal, amelyben Gonzaga raboskodott. A „*Talán igen, talán nem*"

46 Finucci Valeria: *The Prince's Body… i. m.* 97.

47 Monteverdi már korábban is járt Magyarországon, 1595-ben Gonzaga magával hozta egész udvari zenekarát, amely Claudio Monteverdi egyik zeneművét adta elő Esztergomban. *The Letters of Claudio Monteverdi*. ed. Stevens, Denis, Cambridge, 1980. 34. 37–38. Monteverdi, Claudio: *Levelek, elméleti írások*. (szerk. Lax Éva) Budapest, 1998. 21–22. Domokos, György: *Dal Zammartino al Monteverdi. Alcune fonti modenesi sui rapporti musicali e teatrali nel Rinascimento ungherese*. In: Italia nostra. Studi filologici italo-ungheresi. (a cura di Ágnes Ludmann) Budapest 2016. 22–39. 34. Ennek szépirodalmi feldolgozása: Passuth László: *A mantuai herceg muzsikusa*. Budapest, 1957. Torbiditől tudjuk, hogy Gonzaga kanizsai táborában is voltak zenészek. Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 163–165.

48 Kruppa Tamás: *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére… i. m.* 287.

49 Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai… i. m.* 35.

50 Vigilio, Giovanni Battista: *La Insalata. Cronaca mantovana dal 1561 al 1602*. ed. Ferrari, Daniela–Mozzarelli, Cesare, Mantova, 1992. 111., Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai… i. m.* 36. Finucci Valeria: *The Prince's Body… i. m.* 203., Burattelli, Claudia: *L'intermezzo mancato: Federico Follino e l'assedio di Canissa… i. m.* 133–150.

51 "Dum sub arce Canisiae contra Turcas pugnabat Vincentius Gonzaga…" E labirintus ihlette Gabriele D'Annunzio híres regényét: D'Annunzio, Gabriele: *Forse che sì forse che no*. Milan, 1910.

feliratot pedig valószínűleg a hasonló kezdetű, a késő középkorban Európa-szerte igen népszerű ének ihlethette.[52]

Az ostrom továbbra is élénken élt a herceg emlékezetében. Ennek szép példája, hogy 1608 májusában színielőadást tervezett, s ennek egy képi ábrázolása is ismert: Federico Follino 1601-ben Kanizsa ostromáról készült rajzai közül az egyik metszetként bekerült Francesco Osanna 1608-ban, Mantovában kiadott *Compendio delle sontuose feste fatte l'anno 1608 nella città di Mantova* című művébe.[53] Az ünnepség alatt hajócsatát is rendeztek, amely során Kanizsa vára is jelképesen megjelent.[54] Bár magyarországi hadi tevékenységét, s főleg Kanizsa csúfos véget érő ostromát kevésbé jellemezhetnénk a dicső, vagy sorsfordító jelzőkkel, ennek ellenére uralkodói reprezentációjában megkülönböztetett szerepet kapott a sikertelen ostrom.

Mint látható, Gonzaga herceg évek múltán sem feledte Kanizsa alatti tevékenységét, valamint törekedett annak megörökítésére s megszépítésére, ezáltal formálva uralkodása, személyisége megítélését. Így a kanizsai ostrom emlékének ápolása konkrét célokat hordozott magával. Ezzel azonban nem volt egyedül.

Egy újabb ostrom haditerve vagy ajánlólevél?

A Mantovai Állami Levéltárban őrzik Federico Ghislieri hadmérnök *discorsó*ját Kanizsa ostromáról (*Discorso di Federico Ghisliero sopra l'espugnatione della fortezza di Canissa*).[55] Ghislieri részt vett Kanizsa ostromában, Torbidi is megemlékezik róla, ugyanis miután Orphinio Galliani, a tüzérség vezetője egy a hátát és a mellkasát átütő ágyúgolyó miatt meghalt, ő vette át a helyét, így fontos pozícióból meríthette tapasztalatait.[56] Az ostrom során megbetegedett, de élve hazajutott Itáliába. A piemonti származású, Európa több harcterén is megforduló hadmérnök 1602 augusztusa végén küldte el művét egy eddig nem azonosított itáliai uralkodónak.

A „beszéd" különlegessége az, hogy nem az előző év eseményeit helyezi a középpontba, hanem egy új, az eddigi tapasztalatokon alapuló haditervet vázol fel Kanizsa bevételére. Ennek megfelelően a mű a következő részekből épül fel: ajánlólevél, ismertetés az erődök elfoglalásának elméleti lehetőségeiről, majd ezek közül a Kanizsa esetében megvalósítható megoldás kiválasztása, Kanizsa erődjének leírása, a haditerv, végül rövid zárás.

52 Banfi, Florio: *Magyar emlékek Itáliában*. Szeged, 2005. 150–151., Sogliani, Daniela: *Massimamente delle cose di Costantinopoli. I Gonzaga e i turchi nei documenti dell'Archivio di Stato di Mantova dalla metà del Cinquecento al sacco della città*. In: Venezia Cinquecento. Studi di storia dell'arte e della cultura, anno XXIII n. 46, Roma, 2015. 155–182. 173–176., Finucci Valeria: *The Prince's Body… i. m.* 150–152.

53 Ferrari, Daniela: *A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai… i. m.* 36.

54 *Vestigia II. Magyar források Itáliából.* (szerk. Domokos György–Kuffart Hajnalka–Szovák Márton) Piliscsaba, 2018. 220. Mindez nem számított egyedülálló eseménynek, az ostrom előtt Ferdinánd főherceg Grazban, a Főtéren, ládákból es fatörzsekből a jezsuiták bíztatására és hízelgésére felépítette Kanizsa mását, ezt a faerősséget megostromolta es nyomban be is vette. *Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein… i. m.* 76–77, 139–140. Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 150.

55 Szovák *Márton: Kanizsa másodszor. Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására (1602)*. Lymbus, 2018, valamint Szovák, Márton: *Espugnazione per negati: La fortezza di Kanizsa al centro di un trattato secentesco di arte militare*. Verbum 19. (2018) 1–2. 119–127.

56 Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: *A hadi kudarc állatorvosi lova… i. m.* 152.

Bár Szovák Márton megállapítása szerint e munka célja „*nem is annyira Kanizsa hathatós elfoglalása, hanem saját hadászati ismereteinek bemutatása és ezáltal biztos állás elérése valamely fejedelemnél*”, de Ghislieri részletesen ír a vár felépítéséről, a bástyák állapotáról[57] valamint az azt körülvevő mocsarakról. Megállapítja, hogy az ostromhoz csak a helyszínre vitt anyagokból készült ostromművek használhatók. A lehetőségeket egyenként számba véve egy alaposan megtervezett tüzérségi támadást javasol, amelyhez pusztán az ágyúk helyszínre szállításához megfelelő utakra, alkalmas, fedezékkel védett ágyúállásokra és megerősített őrhelyekre van szükség. Ez utóbbiakat a mocsaras talaj miatt úszó alkotmányok segítségével kivitelezné, amelyeket Grazban készíttetne elő. Végezetül a felsorolt technikák és a vázolt terv alapos ismeretére, valamint az 1601-es ostrom során szerzett tapasztalataira tekintettel személyesen ajánlkozik az újabb támadás vezetésére.[58]

Összegzés

Mint látható, Kanizsa 1601. évi ostroma kapcsán számtalan külföldi, többnyire itáliai forrást állíthatunk csatasorba a történeti rekonstrukció és az ostrom utóéletének bemutatása érdekében. E források felettébb változatosak, jelentések, tractátusok, beszámolók, levelezések, de több képzőművészeti alkotás is található közöttük. Mindez azt bizonyítja, hogy a korabeli keresztény Európa érdeklődéssel követte a magyarországi, s ezen belül a kanizsai hadszíntér eseményeit.

Végigtekintve az idegen nyelvű szakirodalmon, megállapíthatjuk, hogy külföldön jóval nagyobb hangsúlyt kap Kanizsa 1601-es ostroma, mint Magyarországon. Az elmúlt években megjelenő munkák világosan bizonyítják, hogy a tizenöt éves háború, s benne Kanizsa történetével kapcsolatos, már kiadott és még kiadatlan források méltán tarthatnak igényt a magyar kutatók figyelmére, a további kutatásokra és minél alaposabb feldolgozásokra. Ebben az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és a Vestigia Kutatócsoport munkája kapcsán további eredmények várhatóak.

57 Szerinte a Szigetvár felé esőket alaposan erődítették, a nyugatiakat kevésbé. Ezeken túl a három megkezdett, egyelőre ravelinként használható bástyát és az ezek megközelítésére szolgáló *hidakat is említ*: Szovák *Márton: Kanizsa másodszor… i. m.* 197. A vár korabeli állapotáról, elképzelt rekonstrukciójáról legújabban: *Kanizsa vára. Egy elfeledett vár újraélédése*. (szerk. Hasenauer Rajmund–Pámer András) [h.n.] 2017. 28–47. Szakonyi Balázs: *A kanizsai vár 1600-as elméleti rekonstrukciója*. Várak, kastélyok, templomok 14. (2018) 6. 18–21.

58 Szovák *Márton: Kanizsa másodszor… i. m.* 197.

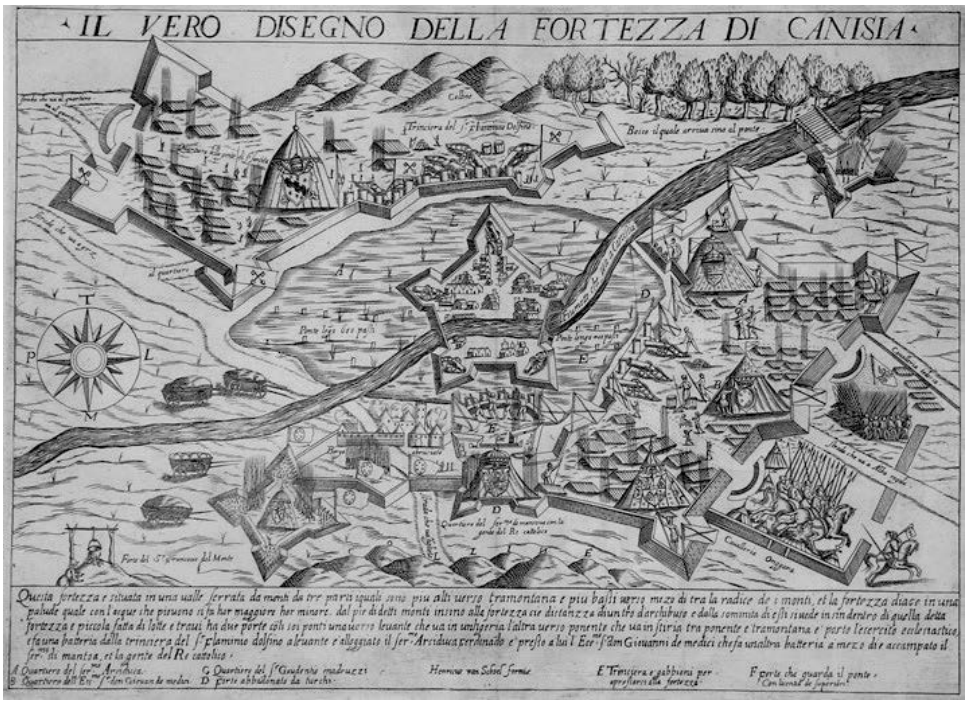

1. kép: Orlando Giovanni metszete Kanizsa 1601-es ostromáról

2. kép: Német metszet Kanizsa 1601-es ostromáról

3. kép: Kanizsa vára 1600 körül (a Pazirik Kft. rekonstrukciója, közölve a Netta-Pannonia Környezetvédelmi Kft. hozzájárulásával)

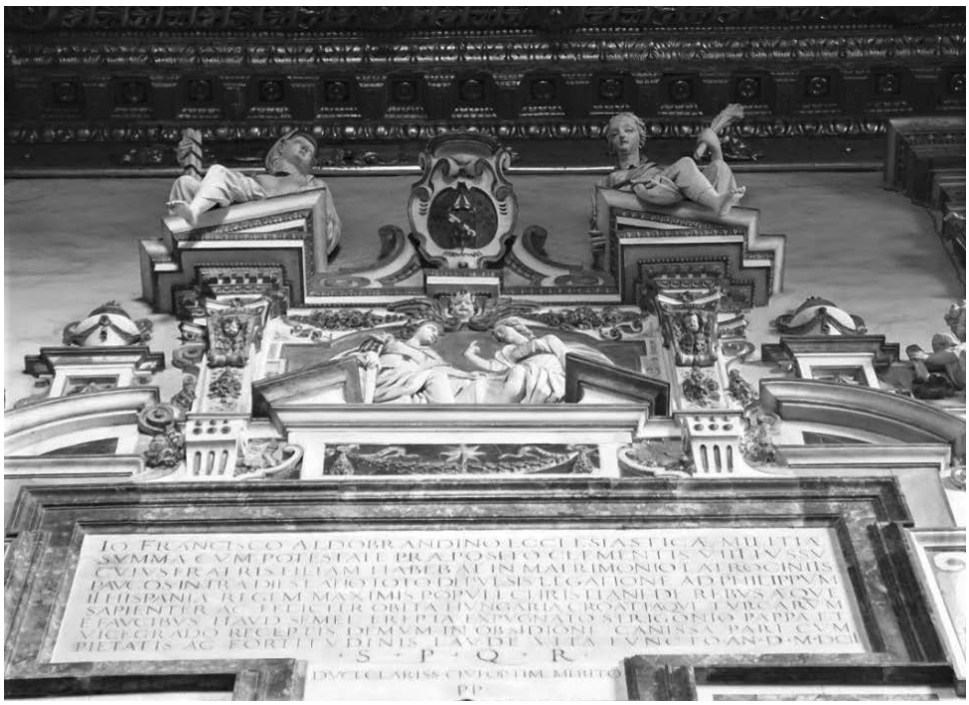

4. kép: Gianfrancesco Aldobrandini sírja a római Santa Maria in Ara Coeli templomban

5. kép: Gianfrancesco Aldobrandini szobra a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében

6. kép: Flaminio Delfini mellképe a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében

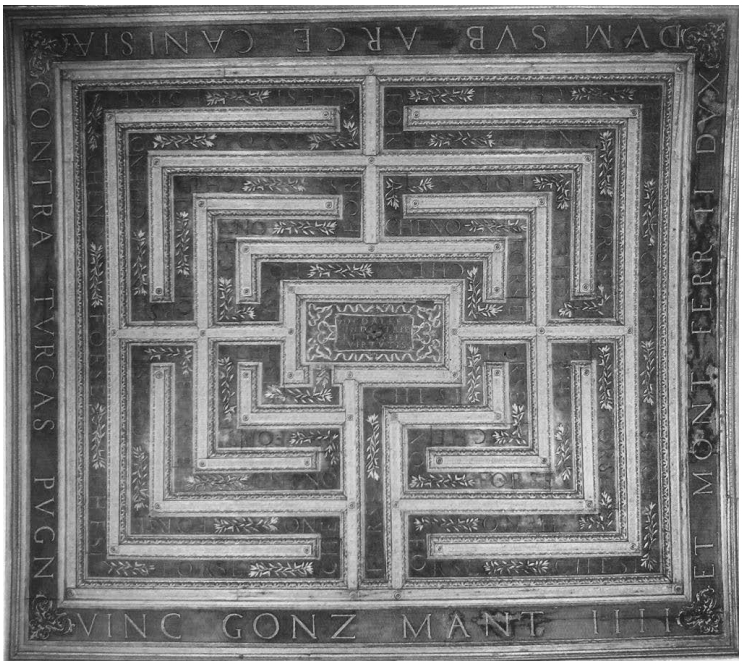

7. kép: A mantovai Palazzo Ducale labirintusa

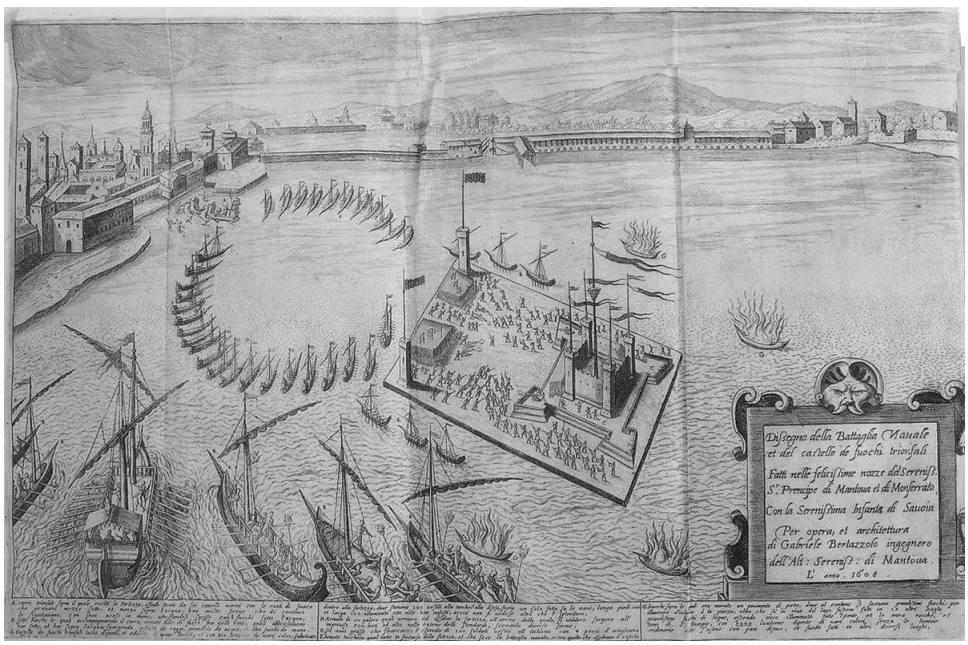

8. kép: Kanizsa várának megjelenítése a mantovai 1608-as ünnepségen Francesco Osanna művében

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

SILVIJA PISK — Várkutatás a kortárs horvát történetírásban: kérdések és kihívások 5

ANDREJ JANEŠ — Közép- és Észak-horvátország várainak, mottéinak és udvarházainak legújabb régészeti kutatásai és állagmegóvási munkái 13

TATJANA TKALČEC — A nemesség várai és kisebb erődített lakóhelyei Észak-Horvátországban az újabb régészeti adatok tükrében 33

GILLICH OLIVÉR — A tatai vár építéstörténete 53

KANÁSZ VIKTOR — Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről 79

VÉGH FERENC — Csáktornya várának ismeretlen alaprajza 93

MŰHELY

BILKEI IRÉN — Késő középkori és kora újkori zalai várak az okleveles forrásokban 107

FÜLÖP ANDRÁS — A kaposvári végváriak szőlőhegyi szabályzata és várrendtartása a 17. század végéről 123

KUTATÁSI JELENTÉSEK

TEREI GYÖRGY – TAKÁCS ÁGOSTON — Feltárás a Budapest I. Táncsics M. u. 9. sz. telken, az Erdélyi bástya területén 139

MISKOLCZI MELINDA — A diósgyőri vár 2018. évi régészeti feltárásának eredményei 145

PÁNYA ISTVÁN – ROSTA SZABOLCS — Dunapataj-Szentkirály palánkvára 2016-17. évi kutatásainak összefoglalása 157

VÁNDOR LÁSZLÓ — Előzetes jelentés Őrtilos-Zrinyi-Újvár területén végzett régészeti feltárásról (2016-2017) 169

GÁL VIKTOR — Szögliget-Szádvár 2018. évi régészeti kutatásainak eredményei 189

VÁRAK PEST MEGYÉBEN

MAG HELLA — A váci vár 213

KOVÁCS GYÖNGYI — Ipolydamásd, vár 219

FELD ISTVÁN — A csővári vár 223

TEREI GYÖRGY — Galgahévíz-Szentandráspart 231

FELD ISTVÁN — A solymári vár 235